

Hanna Łoboda

<https://orcid.org/0000-0002-0516-3680>
e-mail: hanna.loboda@now.uni.lodz.pl
Uniwersytet Łódzki, Polska

Upełnomocnianie dzieci w wieku przedszkolnym w wyrażaniu świadomej zgody na udział w badaniu

Empowering Preschool Children in Giving Informed Assent to Participate in Research

KEYWORDS ABSTRACT

childhood studies,
ethics, methodology,
informed
consent, assent,
empowerment

This article addresses researchers' efforts to support preschool children in giving informed assent to participate in research. The aim is to present selected methods of empowering children in this regard. The introduction outlines the theoretical foundations of childhood studies and informed consent, and identifies a research gap. Next, the author's methodology for qualitative research with children on the operation of a forest kindergarten is described. The research used constructivist grounded theory, participant observation, visual techniques, document analysis, and unstructured interviews. The results indicate that data triangulation, taking time to establish relationships, and developing communication skills in both children and researchers can contribute to preschool children's empowerment in expressing informed assent to participate in research. The literature, in Polish and English, published between 2000 and 2025 on preschool children's assent to participate in research, excluding medical research, emphasises the adequacy of qualitative methods and the need to ensure children's safety. Activities that strengthen children's agency include assigning pseudonyms or having participants sign assent forms appropriate for their age, as well as preparing a child-friendly version of the research report. These strategies can be recommended for research practice in the field of childhood studies.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

badania
dzieciństwa, etyka,
metodologia,
świadoma zgoda,
upewnocnianie

Artykuł dotyczy problematyki działań badaczy mogących wspierać wyrażanie świadomej zgody na udział w badaniu przez dzieci w wieku przedszkolnym. Celem jest przedstawienie wybranych sposobów upewnocniania dzieci w tym zakresie. We wprowadzeniu przybliżono teoretyczne podstawy badań nad dzieciństwem oraz świadomej zgody, a także ukazano lukę badawczą. Następnie opisano metodologię przeprowadzonych przez autorkę jakościowych badań z udziałem dzieci, dotyczących funkcjonowania przedszkola leśnego. Badania przeprowadzono metodą konstruktywistycznej teorii ugruntowanej, z zastosowaniem obserwacji uczestniczącej, technik wizualnych, analizy dokumentów oraz wywiadów swobodnych. Ich wyniki wskazują, że zastosowanie triangulacji danych, poświęcenie czasu na nawiązanie relacji oraz doskonalenie umiejętności komunikacyjnych zarówno dzieci, jak i badaczy może przyczynić się do upewnocnienia dzieci przedszkolnych w wyrażaniu świadomej zgody na udział w badaniu. W literaturze w języku polskim i angielskim z lat 2000–2025, dotyczącej udzielania zgody na udział w badaniach przez dzieci w wieku przedszkolnym, z wyłączeniem badań medycznych, podkreśla się adekwatność stosowania metod jakościowych, a także wskazuje na konieczność zapewnienia dzieciom bezpieczeństwa. Wśród działań wzmacniających podmiotowość dzieci wymienia się samodzielne nadawanie pseudonimów lub podpisywanie dostosowanych do wieku uczestników formularzy zgody, a także przygotowanie raportu z badań w wersji dla dzieci. Stosowanie powyższych strategii może stanowić rekomendację dla praktyki badawczej w obszarze badań dzieciństwa (*childhood studies*).

Wprowadzenie

Badania nad dzieciństwem wyrastają z określonego typu myślenia o dziecku, rozpoczynając od zauważenia go, przez uznanie za podmiot, aż po przyjęcie, że dziecko jest aktywnym konstruktorem własnej biografii (Smolińska-Theiss, 2010, s. 15–21). Ze względu na swoje społeczne podporządkowanie dzieci często stawały się ofiarami nieprawidłowych procedur badawczych (Harcourt i Sargeant, 2011, s. 426). Rozwój metodologii i etyki badań wpłynął na pojawienie się kodeksów etycznych uwzględniających również grupy szczególnie wrażliwe/podatne na zranienie (*vulnerable*), do których należą dzieci (Bunio-Mroczek, 2021, s. 10; Surmiak, 2022, s. 10). Namysł nad etyką i metodologią badań wraz z dbałością o dobrostan dzieci stały się również cechami charakteryzującymi nowy paradygmat badań dzieciństwa (*new childhood studies*) (Bunio-Mroczek, 2021, s. 9).

Jedną z podstawowych zasad etyki badań naukowych jest uzyskanie świadomej zgody na ich prowadzenie. Ze względu na specyfikę rozwojową dziecka nie jest to zabieg oczywisty i dający się zamknąć w uniwersalnych zaleceniach (Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 46). Znajomość doświadczeń innych naukowców okazuje się niewystarczająca, jeśli chodzi o zapobieganie dylematom etycznym podczas badań z udziałem dzieci. Dzielenie się tymi trudnościami i sposobami ich rozwiązywania pozwala jednak rozwijać badaczom swój warsztat, a także lepiej rozumieć teren i podmiot badań (Sławińska, 2019, s. 121–122).

Z przeprowadzonych dotychczas analiz wynika potrzeba prowadzenia dalszych badań obserwacyjnych w celu uzyskania lepszego zrozumienia związku między informacją przekazywaną dziecku w trakcie procesu uzyskiwania świadomej zgody a faktycznym rozumieniem tej informacji (Miller i in., 2004, s. 288). Wskazuje się również na potrzebę pogłębienia analiz dotyczących relacji badacza z dziećmi uczestniczącymi w badaniu (Harcourt i Sargeant, 2011, s. 426). Ponadto, jak podaje Bunio-Mroczek (2021, s. 10), „dzieci uznawane są za grupę marginalizowaną, o ograniczonych prawach”. *Empowerment*, stanowiący jeden z elementów ramy teoretyczno-epistemologicznej nowych studiów nad dzieciństwem, może przyczynić się do zmiany tego stanu rzeczy. Identyfikując powyższą lukę, postawiłam następujące pytanie badawcze: Jakie działania badacza mogą wspierać udzielanie świadomej zgody lub odmowy udziału w badaniu przez dzieci w wieku przedszkolnym? Celem artykułu jest przedstawienie wybranych sposobów upewniania dzieci w wieku przedszkolnym w zakresie wyrażania świadomej zgody na udział w badaniu. Wskazane przykłady są efektem przeprowadzonych przeze mnie badań z udziałem dzieci w wieku przedszkolnym oraz przeglądu literatury.

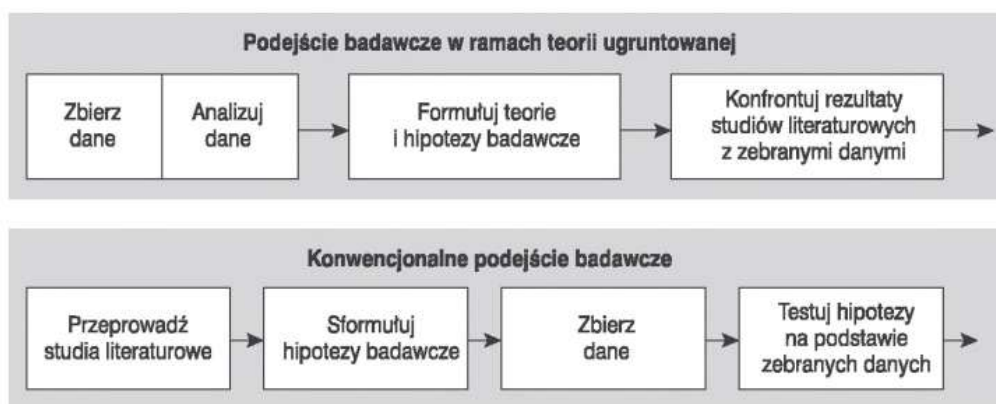
Metodologia

Badania, których wybrane aspekty etyczne i metodologiczne przedstawiam w niniejszym artykule, przeprowadziłam w schemacie jakościowym, według metody konstruktywistycznej teorii ugruntowanej proponowanej przez Kathy Charmaz (2009). Problematyka badawcza, ze względu na zastosowaną metodę ujęta w formie pojęć uczulających (Blumer, 2007), odnosiła się do zagadnień takich jak organizacja formalno-prawna, przestrzeń oraz proces edukacji w codziennym funkcjonowaniu przedszkola leśnego. Interesowały mnie również powody wyboru tego typu placówki przez rodziców oraz wskazywane przez badanych podobieństwa i różnice między przedszkolem leśnym a standardowym. Teren badań stanowiła baza jednego z przedszkoli leśnych znajdujących się w pobliżu dużego miasta w Polsce wraz z przyległymi lasami, polami i łąkami. Uczestnikami badania były dzieci w wieku 2,5–7 lat, uczęszczające do

dwóch grup przedszkolnych liczących po 16 osób oraz ich rodzice, a także 7 nauczycieli. Zastosowałam techniki takie jak: obserwacja uczestnicząca (trwająca 1,5 roku po 4 dni w tygodniu), techniki wizualne (fotografie) i analiza dokumentów (3 artykuły w prasie, audycja internetowa, prace dzieci, dokumenty wewnętrzne placówki). Przeprowadziłam także 21 wywiadów swobodnych z rodzicami i kadrami. Wszystkie osoby uczestniczące w badaniu wyraziły na nie zgodę, w przypadku dzieci w formie *assent*, zaś w przypadku rodziców, formalną zgodę pisemną typu *consent*¹, będącą jednym z warunków uzyskania pozytywnej opinii komisji ds. etyki badań, o którą wnioskowałam na początku procesu badawczego. Odnosząc się do indukcyjnego i cyrkularnego schematu badań jakościowych, dokonałam analizy swoich doświadczeń związanych z kwestiami metodologicznymi i etycznymi w opisanych powyżej badaniach. Chcąc porównać uzyskane wyniki z ogólnym stanem badań, dokonałam przeglądu literatury. Analizowałam publikacje w języku polskim i angielskim, które ukazały się w latach 2000–2025, poruszające problematykę wyrażania zgody na udział w badaniu przez dzieci w wieku przedszkolnym (2,5–7 lat). Wyłączyłam z analizy artykuły dotyczące badań medycznych.

W kolejnych akapitach przedstawiam przykłady rozwiązań dla praktyki badawczej opisane w analizowanych publikacjach oraz zastosowane podczas badań własnych.

Rys. 1. Sekwencja czynności badawczych w podejściu charakterystycznym dla metody teorii ugruntowanej i w podejściu konwencjonalnym

Źródło: Götz i Jankowska, 2014, s. 192.

1 Rodzaje zgód opisuję szerzej w dalszej części artykułu.

Projektowanie procesu badawczego z udziałem dzieci

Projektujący badania z udziałem dzieci, niezależnie od poziomu ich partycypacji, stają przed próbą pogodzenia sprzecznych na pierwszy rzut oka interesów. Dążą bowiem do uzyskania jak najdokładniejszych informacji w badanym obszarze, a jednocześnie starają się (a przynajmniej powinni) zapewnić warunki umożliwiające swobodną odmowę udziału w badaniu lub jego części (Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 46). Zgromadzenie bogatych danych przy jednoczesnym szanowaniu prawa do odmowy może okazać się trudne. Zaprojektowanie procesu badawczego z uwzględnieniem specyfiki rozwojowej dzieci może jednak przyczynić się do osiągnięcia sukcesu.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że cele badań, w których uczestniczą dzieci, powinny oscylować wokół zwiększenia wiedzy o nich oraz poprawie jakości ich życia. Istotne są także stworzone w wyniku badań rekomendacje dla praktyki (Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 1–4; Zalewska-Królak, 2019, s. 67). Za najlepsze metody uznaje się, rozpoczynając od największego stopnia ogólności, badania jakościowe, a wśród nich badania etnograficzne, wymagające długotrwałego przebywania w terenie, partycypacyjne, badania w działaniu oraz metody aktywizujące (Bunio-Mroczek, 2021, s. 9, 18, 20; Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 2; Sławińska, 2019; Zalewska-Królak, 2019, s. 69, 2025, s. 114). Charakterystyczne dla badań prowadzonych z udziałem dzieci jest dostosowanie technik i narzędzi do potrzeb i możliwości rozwojowych uczestników badania. Wyróżnia się takie specyficzne działania jak: wspólne tworzenie prac plastycznych lub zabawa klockami, odgrywanie scenek, opowiadanie historii (Gaches, 2021, s. 23; Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 44) lub uzupełnianie schematu opowiadania zaproponowanego przez badacza (Zalewska-Królak, 2025, s. 50), a także wykonywanie zdjęć przez dzieci (Gaches, 2021, s. 23; Trabulsi, 2024, s. 167) czy spacerów badawczych (Bunio-Mroczek, 2021, s. 17). Podczas trwania całego procesu badawczego kluczowe jest zapewnienie dzieciom poczucia bezpieczeństwa zarówno fizycznego (dotyczy to także miejsca, w którym prowadzone jest badanie), jak i psychicznego (Bunio-Mroczek, 2021, s. 10; Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 1; Zalewska-Królak, 2019, s. 67). Zwraca się również uwagę na ewentualną potrzebę obecności osób trzecich, takich jak rodzic lub opiekun, lekarz, nauczyciel lub psycholog (Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 3; Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 44; Zalewska-Królak, 2019, s. 69).

Uzyskanie zgody od wszystkich osób biorących udział w badaniu jest niezbędne nie tylko ze względu na wymogi formalne, lecz także z pobudek etycznych (Bodén, 2021, s. 9). W przypadku badań z osobami niepełnoletnimi w Polsce zgodę musi wyrazić przede wszystkim rodzic lub opiekun. O ile jest to wystarczające z prawnego punktu widzenia, o tyle uzyskanie zgody od dziecka jest wyrazem respektowania jego prawa do podejmowania decyzji na swój temat (Dockett i in., 2013, s. 804).

Rodzaje zgód uzyskiwanych do badań

Wśród zgód uzyskiwanych od badanych możemy wyróżnić dwa podstawowe typy, nierozdzielane w języku polskim: *consent* oraz *assent*. Na świadomą zgodę typu *informed consent* składa się kilka elementów, takich jak: umiejętność zrozumienia przekazywanej informacji i wyrażenia decyzji, dobrowolność i autoryzacja planu badań. Koncepcja zgody typu *assent* pojawiła się jako sposób na odróżnienie zgody dziecka od prawnie umocowanego upoważnienia. Jej wymogi są mniej rygorystyczne i obejmują podstawowe zrozumienie procedury i celu badania oraz umiejętność wskazania własnych preferencji (Miller i in., 2004, s. 256). Możemy także wyróżnić uzyskanie formalnej, jednorazowej zgody na początku projektu badawczego odnoszące się do etyki proceduralnej oraz kontekstową, wielokrotnie negocjowaną zgodę w ramach reakcji na zmieniające się potrzeby dzieci, nawiązującą do etyki relacyjnej (Gierczyk i Dobosz, 2024, s. 133).

Uwzględniając zdanie dzieci podczas uzyskiwania zgody na udział w badaniu, przyczyniamy się do wzrostu ich poczucia sprawczości. Projektowaniu tego działania, będącego często procesem, a nie jednorazowym aktem (Dockett i in., 2013, s. 804; Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 46), powinna towarzyszyć wiedza na temat rozwoju funkcji poznawczych oraz emocji dziecka.

Dziecięce kompetencje wyrażania świadomej zgody lub odmowy

Każdy uczestnik badania naukowego zasługuje na szanowanie jego godności i podmiotowości oraz zapewnienie poczucia bezpieczeństwa. W przypadku dzieci należy dodatkowo uwzględniać ich szczególne sposoby doświadczania świata, status prawny, posiadany poziom autonomii oraz wrażliwości emocjonalnej (Hornowska i Paluchowski, 2016, s. 168). Wskazuje się, że ze względu na małe doświadczenie w zakresie możliwości podejmowania wyborów dotyczących własnego życia dzieci mogą mieć trudności z uwierzeniem w przysługujące im podczas badania prawa. Najbardziej zrozumiałe dla dzieci okazały się takie aspekty związane z udzielaniem zgody jak: możliwość przerwania lub braku udziału w badaniu bez ponoszenia negatywnych konsekwencji, dobrowolność udziału, czas trwania badań oraz możliwość zadawania pytań. Najwięcej trudności sprawiało z kolei zrozumienie celu badań oraz korzyści i ryzyka związanego z udziałem w nim (Miller i in., 2004, s. 257, 276–277).

Działania upęłnomocniające dzieci w wyrażaniu świadomej zgody

Empowerment w odniesieniu do dzieci uczestniczących w badaniach społecznych oznacza przede wszystkim ich upodmiotowienie oraz usamodzielnienie zarówno w zakresie decyzyjności, jak i działania w trakcie procesu badawczego, a co za tym idzie, uprawomocnienie w praktykach życia społecznego. Uwzględnienie dziecięcej perspektywy świata jest możliwe dzięki wysłuchaniu ich głosu i umożliwieniu przedstawienia swojego punktu widzenia (Dockett i in., 2013, s. 825; Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 1; Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 45; Sławińska, 2019; Zalewska-Królak, 2019, s. 71).

Pierwszym z ważnych działań wymienianych jako przykład upęłnomocniania dzieci w procesie badawczym jest akt podpisania zgody na udział w badaniu. Dzieci niepiszące mogą zastosować symbol graficzny (Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 2). Wśród innych sposobów wyrażania renegotiowalnej zgody przez dzieci wymienia się np. naklejki na ubraniach lub magnesy umieszczane na odpowiedniej stronie tablicy, symbolizujące chęć bycia obserwowanym lub jej brak. Inne przytaczane rozwiązanie to system dwóch pudełek, z których jedno pozostaje puste, zaś drugie zawiera karteczki ze słowem „tak” lub „nie” i miejscem na wpisanie swojego imienia. Za każdym razem, gdy w trakcie procesu badawczego dziecko chciało zmienić decyzję, wkładało odpowiednią karteczkę do pustego pudełka (Kyritsi, 2019, s. 41–42). Kolejnym krokiem wzmacniającym decyzyjność jest możliwość samodzielnego nadania sobie pseudonimów przez dzieci (Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 4; Zalewska-Królak, 2019, s. 68). Podkreśla się również, że uwzględnianie dziecięcych sposobów oglądu świata powinno zachodzić podczas wszystkich etapów procesu badawczego, także po jego zakończeniu, w formie publikacji wyników badań. Zastosowanie mogą tu znaleźć informacje zwrotne i raporty w specjalnie opracowanej wersji dla dzieci, a także film podsumowujący badanie (Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 4; Trabulsi, 2024, s. 167; Zalewska-Królak, 2019, s. 70).

Triangulacja danych

Uzyskanie świadomej zgody dziecka nie oznacza pewności jego uczestnictwa w całym badaniu. Niekiedy brak chęci wypowiedzi może dotyczyć jedynie wybranego tematu (Zalewska-Królak, 2019, s. 73) lub wykorzystywanych przez badacza technik. Dzięki zastosowaniu w prowadzonych przeze mnie badaniach triangulacji danych (Patton, 2015, s. 661–662) miałam okazję obserwować, jak dobór techniki badawczej wpływa na udzielanie zgody lub odmowę udziału w badaniu przez dzieci.

Po uzyskaniu zgody od właściciela placówki stanowiącej teren badań oraz rodziców zorganizowałam spotkanie z dziećmi, podczas którego opowiedziałam językiem dostosowanym do odbiorców o celu badań, sposobach i warunkach ich przeprowadzenia, spodziewanych korzyściach naukowych oraz możliwości odstąpienia od udziału w badaniach na każdym etapie bez ponoszenia konsekwencji. Podczas tej rozmowy wszystkie dzieci wyraziły słowną zgodę na udział w badaniu. Należy zaznaczyć, że procedura badawcza nie uwzględniała kierowania aktywnością dzieci poprzez wywoływanie danych. Mając świadomość wzajemnego wpływu dzieci na siebie oraz specyfiki ich pamięci, kilkukrotnie ponawiałam pytanie o zgodę w indywidualnych rozmowach. Wówczas dzieci podtrzymywały swoje zdanie potwierdzające możliwość obserwacji ich aktywności i tworzenia zapisów w dzienniku, a następnie publikacji wyników badania.

Dopiero po włączeniu w proces badawczy technik wizualnych doświadczyłam dziecięcej odmowy. Prawdopodobnie wynikało to z większego doświadczenia bycia fotografowanym oraz namacalności uzyskanych w ten sposób danych (wielokrotnie pokazywałam dzieciom wykonane fotografie na ich prośbę). Dodatkowo wykonanie zdjęcia było jednorazowym aktem, na który zgodę uzyskiwałam bezpośrednio przed uwiecznieniem danej sytuacji lub obiektu. Co ciekawe, dzieci częściej nie zgadzały się, abym zrobiła zdjęcie ich wytworów czy konstrukcji niż przedstawiające je same podczas jakiejś aktywności. Sławińska wspomina o jeszcze jednym istotnym zagadnieniu związanym z fotografowaniem dzieci, pisząc, że: „niektóre z nich wręcz domagały się tego z mojej strony, traktując rejestrację ich zachowań jako wyraz uwagi dorosłych” (Sławińska, 2019, s. 114). W trakcie moich badań również niektóre z dzieci prosiły, aby zrobić im zdjęcie w konkretnej sytuacji i „wysłać mamie”. Zazwyczaj uznawałam, że może być to dla nich ważna pamiątka i spełniałam te prośby, jednak jeśli pojawiały się one częściej, proponowałam, że zrobię zdjęcie „na niby”, wykonując gest przypominający fotografowanie i oferowałam dołączenie do aktywności lub obejrzenie wytworów pracy dzieci, aby dać im uwagę niezapośredniczoną przez aparat. Obserwując całą społeczność przedszkola miałam bowiem świadomość, że niektóre dzieci są przyzwyczajone do ciągłego nagrywania i fotografowania ich działań przez rodziców, często niestety bez pytania o zgodę, a następnie do udostępniania tych treści w social mediach na zasadzie *sharentingu* (Christakis i Hale, 2025; Dethloff i in., 2023; Motevalli i in., 2025). Fotografie, które wykonywałam, przedstawiały efekty dziecięcych działań, dłonie lub sylwetkę bez ujęcia twarzy. Jeśli było to niemożliwe, edytowałam zdjęcia w programie graficznym, uniemożliwiając rozpoznanie osób przedstawionych na fotografii.

Relacje badacza z dziećmi

Dziecięca zgoda jest kontekstualna i uzależniona od zaufania do badacza. Po-informowanie o celu naszej obecności w świecie dziecka jest jednym z pierwszych etapów zawiązywania relacji z nim. Wskazuje się, że informacja o badaniu powinna być zapisana w formie broszury lub ulotki dostosowanej do wieku badanych. Warto umieścić na niej również zwięzłe biogramy oraz zdjęcia badaczy (Dockett i in., 2013, s. 823; Harcourt i Sargeant, 2011, s. 427; Maciejewska-Mroczek i in., 2018, s. 2; Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 49; Parsons i in., 2016, s. 13; Zalewska-Królak, 2019, s. 68, 2025, s. 55). Choć zbudowanie bezpiecznej relacji wymaga czasu (Gaches, 2021, s. 29; Harcourt i Sargeant, 2011, s. 426; Huser i in., 2022, s. 56–58; Parsons i in., 2016, s. 13), to podjęcie tego wysiłku może ograniczyć udzielanie przez dzieci odpowiedzi uważanych za oczekiwane przez dorosłych (Grover, 2004, s. 87).

Ograniczenie hierarchii w relacji badacza i dzieci jest jednym z postulatów *new childhood studies*. Jednym ze sposobów osiągnięcia tego stanu podczas badań etnograficznych jest bycie „jak najmniej dorosłym” (Bunio-Mroczek, 2021, s. 13). Istotne są również, z pozoru błahe, działania takie jak np. dążenie do kontaktu wzrokowego na jednym poziomie poprzez siadanie czy kucanie obok dziecka podczas rozmowy, a także unikanie sugerujących wypowiedzi takich jak np. „Przyszedłem, aby uzyskać twoją zgodę” (Harcourt i Sargeant, 2011, s. 427).

W przeprowadzonych przeze mnie badaniach starałam się nawiązać z dziećmi bezpieczną relację, dążąc do równoważenia jej nieuchronnej asymetrii poprzez wspomnianą powyżej postawę ciała umożliwiającą kontakt wzrokowy na jednym poziomie czy zwracanie się do siebie po imieniu. Uczestniczyłam także razem z dziećmi w działaniach mających na celu zaspokajanie wspólnych, uniwersalnych potrzeb, takich jak sprzątanie czy przygotowywanie posiłków. Starałam się traktować dzieci jako ekspertów w temacie, który mnie interesował, wielokrotnie jawnie okazując swój brak wiedzy oraz zastanawiając się nad badanymi zagadnieniami wspólnie z dziećmi. Dawałam im także możliwość instruowania mnie podczas aktywności, w których miały większe doświadczenie, np. w zabawie.

Szczególne znaczenie w zakresie budowania mojej relacji z dziećmi miała także przestrzeń przyrody, w której odbywały się badania. Egalitarność i wspólnota intensywnych niekiedy doświadczeń obnażyły podobieństwa pomiędzy dziećmi i mną. Wspólnie pozostawaliśmy pod wpływem niezależnych od nas czynników, takich jak warunki atmosferyczne². Naszą relację zacieśniała także możliwość wspólnej obserwacji

2 Obserwacja uczestnicząca trwała przez wszystkie pory roku, aby uwzględnić wpływ zmieniającej się pogody na funkcjonowanie placówki. W przedszkolach leśnych dzieci przebywają na dworze przez większość czasu, w każdej pogodzie, z wyłączeniem niebezpiecznych warunków takich jak burze, intensywne opady czy silny wiatr.

cykli zachodzących w naturze, doświadczanie śmierci (np. odnajdywanie szczątków zwierząt i rozmowy na ten temat) oraz poczucie bycia elementem większego ekosystemu. Wobec złożoności świata przyrody i zachodzących w nim połączeń dominacja dorosłego nad dziećmi zdawała się mniej wyraźna.

Kompetencje komunikacyjne dzieci i badacza

Zgoda lub odmowa udziału w badaniu nie zawsze wyrażana jest werbalnie, szczególnie w przypadku dzieci w wieku przedszkolnym. Może to wynikać z braku kompetencji lub śmiałości, a dzieci mogą komunikować swoje decyzje także behawioralnie lub emocjonalnie, np. milczeniem lub wykonywaniem innej czynności niż wskazana przez badacza (Maciejewska-Mroczek i Reimann, 2016, s. 47, 51). Milczenie może być również jedną z niewielu dostępnych dziecięcych strategii utrzymania władzy w danej sytuacji (Cassidy i in., 2022, s. 39) i nie powinno być traktowane jako akt sprzeciwu, lecz uszanowane jako wyrażenie braku ochoty na zaangażowanie w daną część badania (Gaches, 2021, s. 23). Zdarza się także, że dziecko nie chce udzielić odpowiedzi na pytanie badacza, ale wypowiada się, gdy autorem pytania o tej samej treści jest rówieśnik (Huser i in., 2022, s. 56).

Podczas przeprowadzonych przeze mnie badań dzieci wyrażały sprzeciw zarówno werbalnie, jak i niewerbalnie. Kierowały odmowę bezpośrednio do mnie lub szeptały do sąsiadujących dzieci, szukając u nich wsparcia. Bywało także, że stosowały nienaturalną mowę, np. naśladowały dużo młodsze dzieci, żartowały lub zmieniały temat rozmowy. Odmowa niewerbalna wyrażana była zaś poprzez odejście, ignorowanie mnie, odwracanie głowy lub ustawianie się bokiem lub tyłem, mimikę, milczenie.

Kluczowym aspektem rozumienia tych zachowań są kompetencje komunikacyjne. Badacz powinien być w stanie przyjąć odmowę dziecka bez chęci manipulowania jego decyzją, co nie jest jednoznaczne z dociekaniem, co dziecko ma na myśli lub doprecyzowywaniem własnych zamiarów. Dziecko musi z kolei czuć, że jego odmowa zostanie uszanowana i nie przyniesie żadnych nieprzyjemnych konsekwencji.

Wnioski i rekomendacje

Projektując proces badawczy z udziałem dzieci, warto uwzględnić wielość technik i narzędzi badawczych, szczególnie zapewniających możliwość krótkotrwałych aktywności, których efektem jest fizyczny obiekt, taki jak fotografia, praca plastyczna, budowla. Należy przy tym wykazywać szczególną uważność na płynące od dzieci sygnały i stale renegocjować ich zgodę (Sławińska, 2019, s. 114).

Proces nawiązywania relacji badacza z dziećmi wymaga czasu, który podczas badań, szczególnie prowadzonych w ramach grantów naukowych, jest ograniczony. Niwelowanie dominacji badacza, dążenie do zrozumienia dziecięcego punktu widzenia oraz włączanie w początkowy etap badań aktywności integrujących grupę z badaczem może przyczynić się do wzmacniania dzieci w zakresie wyrażania świadomej zgody oraz partycypacji w procesie badawczym. Włączanie elementów pedagogiki przygody czy edukacji outdoorowej w proces integracji grupy, niezależnie od tematu badań, ze względu na intensywność doznań i wspólnotę doświadczeń może przyczynić się do zbudowania zaufania do badacza w krótkim czasie, powodując zwiększenie świadomości wyrażanej zgody lub odmowy przez dzieci.

Bibliografia

- Blumer, H. (2007). *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*. (G. Woroniecka, tłum.). Zakład Wydawniczy »NOMOS«.
- Bodén, L. (2021). On, to, with, for, by: Ethics and children in research. *Children's Geographies*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/14733285.2021.1891405>
- Bunio-Mroczek, P. (2021). Badania skoncentrowane na dzieciach, badania z udziałem dzieci, dzieci jako badacze. Etyczne i metodologiczne aspekty badań prowadzonych w nurcie nowej socjologii dzieci i dzieciństwa. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 17(4), 6–26. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.17.4.01>
- Cassidy, C., Wall, K., Robinson, C., Arnott, L., Beaton, M. i Hall, E. (2022). Bridging the theory and practice of eliciting the voices of young children: Findings from the Look Who's Talking project. *European Early Childhood Education Research Journal*, 30(1), 32–47. <https://doi.org/10.1080/1350293X.2022.2026431>
- Charmaz, K. (2009). *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. (B. Komorowska, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Christakis, D.A. i Hale, L. (2025). *Handbook of children and screens: Digital media, development, and well-being from birth through adolescence*. Springer Nature.
- Dethloff, N., Kaesling, K. i Specht-Riemenschneider, L. (2023). *Families and new media: Comparative perspectives on digital transformations in law and society*. Springer Nature.
- Dockett, S., Perry, B. i Kearney, E. (2013). Promoting children's informed assent in research participation. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 26(7), 802–828. <https://doi.org/10.1080/09518398.2012.666289>
- Gaches, S. (2021). Can I share your ideas with the world? Young children's consent in the research process. *Journal of Childhood Studies*, 46(2), 20–33. <https://doi.org/10.18357/jcs462202119925>
- Gierczyk, M. i Dobosz, D. (2024). Etyka badań partycypacyjnych z udziałem dzieci – wybrane wyzwania i rozwiązania. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 33(4), 123–147. <https://dziekokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/944>

- Götz, M. i Jankowska, B. (2014). GTM's applicability for studying coopetition in clusters. *Problemy Zarządzania*, 12(3), 185–205. <https://doi.org/10.7172/1644-9584.47.10>
- Grover, S. (2004). Why won't they listen to us?: On giving power and voice to children participating in social research. *Childhood*, 11(1), 81–93. <https://doi.org/10.1177/0907568204040186>
- Harcourt, D. i Sargeant, J. (2011). The challenges of conducting ethical research with children. *Education Inquiry*, 2(3), 421–436. <https://doi.org/10.3402/edui.v2i3.21992>
- Hornowska, E. i Paluchowski, W.J. (2016). Opiniowanie czy formowanie? Z doświadczeń Komisji Etyki ds. Projektów Badawczych przy Instytucie Psychologii UAM. *NAUKA*, 1(2), 163–169.
- Huser, C., Dockett, S. i Perry, B. (2022). Young children's assent and dissent in research: Agency, privacy and relationships within ethical research spaces. *Childhood Education Research Journal*, 30(1), 48–62. <https://doi.org/10.1080/1350293X.2022.2026432>
- Kyritsi, K. (2019). Doing research with children: Making choices on ethics and methodology that encourage children's participation. *Journal of Childhood Studies*, 44(2), 39–50. <https://doi.org/10.18357/jcs442201919059>
- Maciejewska-Mroczek, E., Radkowska-Walkowicz, M., Reimann, M. i Witeska-Młynarczyk, A. (2018). Kodeks dobrych praktyk w badaniach z dziećmi, prowadzonych z perspektywy nauk społecznych. W: M. Radkowska-Walkowicz i M. Reimann (red.), *Dzieci i zdrowie. Wstęp do childhood studies* (s. 27–34). Oficyna Naukowa.
- Maciejewska-Mroczek, E. i Reimann, M. (2016). Jak zgadzają i nie zgadzają się dzieci. O (nie)równowadze sił i świadomej zgodzie w badaniach z dziećmi. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 12(4), 42–55. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.12.4.03>
- Miller, V.A., Drotar, D. i Kodish, E. (2004). Children's competence for assent and consent: A review of empirical findings. *Ethics and Behavior*, 14(3), 255–295. https://doi.org/10.1207/s15327019eb1403_3
- Motevalli, S., Razak, R.A., Bailey, R.P., Madihie, A.B., Mehdinezhadnouri, K. i Pan, Y. (2025). Parents' sharenting behaviours: A systematic review of motivations, attitudes, perceptions, and impression management perspectives. *F1000Research*, 14, 448. <https://doi.org/10.12688/f1000research.161540.1>
- Parsons, S., Sherwood, G. i Abbott, C. (2016). Informed consent with children and young people in social research: Is there scope for innovation? *Children & Society*, 30(2), 132–145. <https://doi.org/10.1111/chso.12117>
- Patton, M.Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods*. SAGE Publication, Inc.
- Sławińska, M. (2019). Problemy etyczne w badaniach z udziałem dzieci. Na przykładzie badania grupy przedszkolnej. *Terażniejszość – Człowiek – Edukacja*, 22(2), 109–123.
- Smolińska-Theiss, B. (2010). Rozwój badań nad dzieciństwem-przełomy i przejścia. *Chowanna*, 1(1), 13–26.
- Surmiak, A. (2022). *Etyka badań jakościowych w praktyce. Analiza doświadczeń badaczy w badaniach z osobami podatnymi na zranienie*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Trabulsi, N. (2024). Zagadnienia etyczne w prowadzeniu badań z udziałem dzieci – praktyka *Save the Children* na przykładzie badania dobrostanu dzieci w Polsce. *Dziecko*

- Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 23(4), 167–182. <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/945>
- Zalewska-Królak, A. (2019). Badania dzieci. Trudności oraz wskazówki pomagające je przezwyciężyć. *Ogrody Nauk i Sztuk*, 9(9), 63–74. <https://doi.org/10.15503/onis2019.63.74>
- Zalewska-Królak, A. (2025). *Metodologia badań otwarta na dzieci*. Wydawnictwo Naukowe PWN.